

AZ "ARANYKETREC", AVAGY A MAGYAR ZSIDÓSÁG SZEGREGATÍV ASSZIMILÁCIÓJA

Az alábbi írás: gondolat kísérlet az urbánus csoport szociológiai leírására. A benne foglaltak természetesen nem vonatkoztathatók ama zsidó rétegekre, amelyek erőteljesebben őrzik vallási-etnikai identitásukat. Erősen kihegyezett, hipotetikus eszmefuttatásokban két fő kérdésre keresek választ. Az egyik: Miért van az, hogy míg a magyar zsidóság legnagyobb része a nyilvánosság előtt nem vallja magát zsidónak, addig a nemzsidók — függetlenül attól, hogy antiszemiták, "filoszemiták" vagy a kérdésben közömbösek-e! — zsidónak tartja őket? A másik kérdés tán meghökkentő, de cseppet sem indokolatlan. Így hangzik: Hogyan lehetséges az, hogy Magyarországon elmaradtak a többi volt keleti blokkországban gyakori anticionista kampányok és a zsidók emigrációba kényszerítése? (A későbbiekben majd igyekszem megmutatni, hogy a két kérdésre adható válaszok hogyan függenek össze.)

Az első kérdéskörrel kapcsolatban — a vonatkozó empirikus vizsgálatok hiányában¹ — hipotetikus értelmezési kereteket kell keresnünk a zsidóság auto- és heterodefíníciója közötti eltérésekre, vagyis arra, hogy míg a magyar zsidóság nem tartja magát etnikai csoportnak², környezete szemében viszont — kirekesztő szándék nélkül is — annak számít, mégpedig a nagyszámú vegyes házasság ellenére is (sokszor nemzsidó házastársról vagy a nemzsidó barátokról is úgy vélik, hogy olyan körbe tartoznak, ahol a zsidók játszanak "hazai pályán", az ő magatartási szabályait kell elfogadni, főleg azt, hogy a zsidók kritizálása azonos az antiszemizmussal). Az egyik lehetséges és manapság befolyásos magyarázat erre az, hogy "az antiszemizmushoz kellene a zsidók"³. A továbbiakban szeretnék érveket felsorakoztatni amellett, hogy ez a felfogás nem kielégítő, és pedig nemcsak azért, mert engem itt és most nem az antiszemizmus érdekel, hanem — Bibó nyomdokain haladva⁴ — az,

¹A kitételről: Erős Ferenc-Kovács András-Lévai Katalin: "Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?" Interjúk. Medvetánc, 1985/2-3. 129-145. old.

²Az ellenpéldáról lásd Volenszky Paula bibliográfiáit az ún. "nemzetiségi vitáról" a Múlt és Jövő folyóirat 1989-1990-es számaiban.

³E felfogást a legreprezentatívabb módon Csepeli György: ... És nem is kell "zsidó" (Kozmosz könyvek, 1990) című könyve fejti ki.

⁴Bibó különbséget tesz zsidóellenes előítélet, valamint a nemzsidóknak a zsidókról szerzett — dehumanizált, vagyis: szegregált — tapasztalatai között. Erről lásd: Bibó István: Zsidókérdés

amiben antiszemiták és nem antiszemiták percepciói közösek. Ehhez azonban majd rá kell mutatnom azon megközelítések viszonylagos egyoldalúságaira is, amelyek az antiszemitizmus létét kivetítéses, bűnbakképzési mechanizmusoknak tulajdonítják, illetve a zsidó etnicitás felvállalásának elutasításáért az identitás marginalizálódását, vagy a marannusokhoz hasonló mimikrizést okolják.

Ez egyben azt is jelenti, hogy szociálpszichológiai jelenségeket (kategorizációs ítéletek) elsősorban nem szociálpszichológiai, hanem makroszociológiai szemlélettel veszek majd górcső alá. Azokat a történelmi folyamatokat, strukturális és rétegződési tendenciákat kívánom elemezni, amelyek a zsidókérdésben uralkodó definíciós gyakorlatok, illetve az ezekben megtestesülő materiális és szimbolikus konkurenciaharcok kontexusát alkotják. Az elemzés során — az objektivizmus helyett — Bourdieu-t követve⁵ — egy reflexív, relacionista szemléletet igyekszem érvényesíteni. Ezért az elemzés kezdeti szakaszában nem foglalkozok állást abban a kérdésben, hogy "ki a zsidó?", illetve "ki antiszemita?". E kérdésfeltevéseket az induktív tudományosság, a fogalomtisztázás igénye motiválja, mégsem segítenek meglátnunk a fától az erdőt. Sokkal gyümölcsözőbbnek tartom, ha így tesszük fel a kérdést: Kik és hogyan határozzák meg azt ma hazánkban, hogy ki zsidó (illetve antiszemita), és mennyire segítik vagy gátolják ezek a meghatározások kiagyaloikat, illetve "elszenvedőiket" a társadalmi konfliktusok sikeres megharcolásában? Ebben a megfogalmazásban a "zsidó", illetve az "antiszemita" fogalma nem skolasztikus definíció eredménye, nem valamely objektum leképezése, hanem vonatkozási rendszerként eltérően, a társadalmi tér különféle "domíniumaiként", a konkurenciaharcok erőterében értelmeződik.

Előjáróban és tézisszerűen annyit szögeznek le válaszként, hogy a mai magyar társadalomban a nemzsidók mondják meg azt, hogy ki zsidó, és az antiszemitizmus ellenfelei mondják meg azt, hogy ki antiszemita. Mindehhez rögtön két további kérdés kívánczik. Az első: Miért hiányoznak az önmeghatározások? A második: Miért aszimmetrikusak a hetero-definíciók értelmezési keretei? (Hiszen az egyik esetben egy etnikai csoporthoz való tartozás, a másik esetben pedig az etnikummal szembeni ellenséges beállítottság szolgál a vitatott tényállás állításainak vagy tagadásainak kontextusául, ami az első esetben a Gemeinschaft-paradigmán nyugvó nemzeti, a második pedig a Gesellschaft-alapú emberjogi beszédmód dominanciáját feltételezi. Eszerint a küzdelem téje az «is», hogy ki képes lefedni a nyelvi mezőket.)

Lássuk tehát, miért nem vallja magát minálunk szinte senki sem zsidónak, illetve antiszemitának? Első látásra kézenfekvő a felelet: azért, mert a kommunista diktatúra mindenféle pluralizmust, mindenféle identitást underground helyzetbe szorított. A piacgazdaság hiánya, a szabad sajtó, a szabad választások és a szabad

Magyarországon 1945 után. In: Bibó István: Válogatott tanulmányok. II. kötet. Magvető, 1986. 688–709, 805–809. old.

⁵Pierre Bourdieu: Az identitás és reprezentáció. Szociológiai Füzetek 1985/1. 7–21. old.

szakszervezetek törvényen kívül helyezése azonban nemcsak az objektív lehetőséget veszi el az egyéni és csoportérdekek és identitások nyílt artikulációja elől, hanem az erre irányuló motivációt, az ehhez szükséges mentalitásokat, mintakészletet is kiöli, sőt: ellenérdekeltséget teremt, és az értékrendeket, a kultúrát is ehhez idomítja. Míg a nyugati társadalmakban az egyén szinte rákényszerül arra, hogy kitalálja, megfogalmazza, felvállalja — és ezáltal: "eladja" — magát, addig az államszocializmusban éppen fordított a helyzet. Itt az osztály nélküli társadalom ideológiája az önérdeket is csak az össztársadalmi érdek álcája mögé rejtezetten hagyja érvényesülni, sőt, a konfliktusok akkor vívhatók meg a legsikeresebben, ha az ellenfelet sikerül a partikularizmus vádjával illetni. Ilyen feltételek között nem Ego, hanem Alter identitása a releváns, ezt kell kitalálni, kidolgozni — csak éppen nem pozitíve, hanem ellenségkép formájában.

Mi az, amit Ego a saját háza táján ködösíteni, takargatni kíván? Az informális, rokoni-baráti kapcsolatok, a klientizmus, amelyek egyetlen modern társadalomban sem legitimálhatók nyilvánosan, így az államszocializmusban sem. Itt azonban a politikai legitimáció, egyáltalán: bármiféle teljesítmény elismertetése elé súlyos akadályok tornyosulnak. Piaci mechanizmusok hiányában a teljesítményt nem lehet mérni, ehelyett "zsúrik pontoznak", mégpedig a felülről vezérelt, bemenet-elvű szabályozás alapján. Ez máris táptalaja annak, hogy az elért státuszok is askriptív színezetet nyernek, és fiktív meritokrácia alakul ki, ahol nem az a kritérium, hogy ki mit tett le az asztalra, hanem az, hogy ki kicsoda — hetero — definíció szerint.

Ez alássa az egyetlen manifeszt meritokráciát, amely az államszocializmus alapvető legitimációs bázisa volt: a végzettség, képzettség szerinti. (Az állampolgári lojalitás, a politikai magatartás érdemként tételezése a Rákosi-korszakban kifejezetten delegitimáló és destabilizáló hatásúnak bizonyult.) "Minálunk mindenkinek tarsolyában a marsallbot, mindenki tanulhat!" — hangzott a jelszó, amely a tudást tette a teleologikusan tervező redisztributív rendszer fő karrier-emeltyűjévé. Milyen nagy volt a csalódás, amikor kiderült: a kulturális hiánygazdaság, a preszelektív iskolarendszer privilégiumokat és patrónus-kliens kapcsolatokat teremt — esélyegyenlőség helyett!

Ez a nagyon általános struktúrákép csak a népi-urbánus ellentét "reneszánszának" néhány elvont keretfeltételét rögzíti. Az elemzés hatókörét ezért ki kell terjesztenünk a magyar zsidóság 1945 utáni társadalomtörténetének néhány alapvető tendenciájára is, hogy megérthessük: milyen tényezők játszanak közre abban, hogy társadalmi konfliktusok etnizálása, illetve deetnizálása tárgyában ugyancsak éles "meta-konfliktusok" robbanhatnak ki, és hogyan magyarázható mindez olyan antropológiai, illetve etnoszociológiai jelenségekkel, amelyek alapján a népi, illetve az urbánus "törzsek" kialakulása a különböző eredettudatú rokonsági barátsági rendszerek, klánok, klikkek ("inkább ideologikus", mint "valóságos") integrációjából vezethető le?

A magyar zsidóság 1945 utáni helyzetét alapvetően meghatározta, hogy míg a dualizmus korában — szándékaikkal megegyezően — hivatalos státuszuk szerint

nem nemzetiségnek, hanem vallási kisebbségnek tekintették őket, addig a Horthy-korszakban akarattuk ellenére, törvényhozási hetero-definíció alapján az etnikai kisebbség pozíciójába kényszerültek, és diszkriminatív intézkedéseket (numerus clausus, majd zsidótörvények), később pedig a világtörténelem legborzalmasabb népirítását kellett elszenvedniük. A maradék zsidóság II. világháború utáni stratégiájára ezért mindmáig az nyomja rá a bélyegét, hogy az állapotnak a megismétlődését mindenáron meg kell akadályozni. A Holocaust tanulságait a túlélők körülbelül így fogalmazták meg: A kisebbségi státusz a magyar zsidók számára nem jogvédelmet, hanem jogfosztást jelent, és ugyanide vezet a többségi nemzethez való, politikailag alárendelt helyzetből történő asszimiláció kísérlete is. Csak egyetlen út járható: ha zsidóságunk egy olyan, szuperhatalmi támogatást is élvező védőernyő alá helyezi magát, amely — a korábbi védtelen, az antiszemita atrocitásoknak kiszolgáltatott szituációt megszüntetve — részvételt kínál az állami erőszakmonopólium gyakorlásában, és ennek erejével mindenféle — mind a (zsidó) kisebbségi, mind a (nem-zsidó) többségi — nemzeti(ségi) integrációtól megvonja a legitimitást⁶.

Ami azt illeti, a közép- és kelet-európai zsidóság, valamint az Afrikában és Dél-Ázsiában élő indiaiak, illetve a hátsó-indiai kínaiak kivételével nemigen van példa arra, hogy idegen(nek tekintett) kisebbségek az elitben egyszerre több országban is felülreprezentáltak legyenek. (A második és harmadik világ országaiban számos helyi példa is található a romániai magyaroktól a Moszkvában élő kaukázusiaktól a koptokig, de csak az indiaiak a kínaiak és a zsidók helyzete nevezhető ilyen szempontból regionálisan tipikusnak. A nyugat-európai és az amerikai zsidók szintén felülreprezentáltak az elitben, őket is zsidónak tartják, de egyben amerikaiak, franciának stb. is.) Ez helyzetüket háromféle szempontból is "csiklandóssá" teszi. Először is: "státuszinkonzisztenciát" eredményez, mert létszámukat tekintve minoritást képeznek, tehát gyengébbek, elitbeli pozícióik révén viszont erősebbek (jóllehet politikailag — az általam tárgyalt eset kivételével! — mindig védtelenek), s így rendszerint bizonytalanok abban a tekintetben, hogy legitimitásukat mire alapozzák. Másodszor: a nyugat-európai és észak-amerikai, rendszerint hátrányos helyzetű kisebbségek stratégiája, amelynek szellemében etnikai kvótatörvények kiharcolásával igyekeznek szembeszállni az őket sújtó munkaerőpiaci egyenlőtlenségekkel, az elitben felülreprezentált kisebbségek számára: öngól, hiszen nem pozitív, hanem negatív diszkriminációt eredményez. Ezért a magyar zsidóság "etnikai reneszánsza" voltaképpen önkéntes numerus clausushoz vezethet⁷. Harmadszor: a rendies, rosszul integrált "hiánytársadalmakban" az elitben felülreprezentált kisebbségek házagpótló, közvetítő funkciót töltenek be, és

⁶Itt Karády Viktor alapvető jelentőségű művére támaszkodom: Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére. Magyar Füzetek, Párizs, 1984. 37–181. old.

⁷Az ezzel kapcsolatos félelmeknek Bence György érdekes írása ad hangot: Arányok és kvóták. Századvég. 1990/2. 166–169. old.

ennélfogva meghatározott foglalkozási csoportokban koncentrálnak. Ez még nagyfokú polgárosodásuk esetén is újratermeli rendi helyzetüket (weberi értelemben), esetleges, bármennyire is előrehaladott asszimilációjuk pedig így továbbra is szegregált térben zajlik. (Ez arra figyelmeztet, hogy az asszimiláció struktúraelméleti háttér nélkül, az osztársadalmi integráció problematikáját figyelmen kívül hagyó mérése — kemény adatokkal: vegyesházasság, vallás, — ill. nyelvváltás — informatív ereje ellenére is félrevezethető lehet.)

A szegregatív asszimiláció pedig táptalaja az olyan korrelációs ítéleteknek, amelyek összefüggést vélelmeznek az asszimilálódni kívánók származása (mint a nem-piaci társadalmakban az életesélyeseket döntően defolyásoló tényező), a struktúrában és a rétegződésben elfoglalt tipikus státuszai, valamint ezek — részint tőkekonverziók, részint vérségi vagy "frátria" — jellegű összeköttetések általi — átörökítése, reprodukciója. Eme összefüggések alapján az idegen származásúakat környezetük elkülönült társadalmi csoportként észleli, a hetero-definíciós gyakorlat révén pedig — amely a másik csoportnak tulajdonított etnicitás másságának és egyben expresszív jellegének vélelmezését a saját csoport instrumentális etnicitásának részévé teszi — etnikai szolidaritás attribúciójával ("a zsidók összetartanak!") is megfejeleli a társadalmi rétegződésről valamint a klientelizmusról szerzett, mindennapi tapasztalatokon alapuló kategorizációt.

Feltétlenül meg kell még említeni — bár e hasábkon ennél többre nem nyílik mód —, hogy a zsidó etnicitás, különösen pedig annak szekuláris változata a fenti komplexumon belül sajátos alesetet képez. A legfontosabb specifikumok: a judaizmus "népvallás" jellege, ebből eredőleg a monoteizmus univerzalizmusának és a "kiválasztott nép" partikularizmusának sajátos kettőssége, amely az asszimilálódó zsidóságot rendkívül fogékonyra teszi az élcsapat-jellegű, "földi mennyországot" ígérő messianisztikus mozgalmakban⁸ való részvételre.

Úgyszintén speciális variánst jelent a szegmentáris-szegregatív asszimiláción belül a kommunizmus szuperasszimilációja, amely immár nemcsak a zsidók, hanem a nemzsidók — nem-nemzeti jellegű — asszimilációját is célul tűzi ki, a többségi nemzethez való hasonulásban már nagymérvű előrehaladást elért magyar zsidóságnak ezáltal — a cionista disszimiláció helyett — egyidejűleg kínálva fel a tradicionális alattvalói ("asszimiláns") és a domináns, "asszimilatori" pozícióit⁹! A nemzsidó környezet a szegregált percepciós erőterben csak a domináns jelleget érzékeli, s ez lehetőséget kínál számunkra, hogy a tanulmány elején feltett első alapkérdésre megkíséreljünk választ adni, és egyben megmagyarázni: miért van, hogy ha — eredeti szándékomtól eltérően — munkadefiníciót kívánnék adni arról, hogy mit jelent

⁸A baloldali messianizmus és a zsidóság kapcsolatáról kitűnő tanulmányt írt Tordai Zádor: Hogyan lehet valaki Európában zsidó, Walter Benjamin? címmel. In.: Tordai Zádor: Megértő módban. Magvető, 1984. 141–282. old.

⁹Karády Viktor: id. m. uo.

ma Magyarországon a "zsidó" szó, a következő formulát ajánlanám: az olyan elit-béli network-ökhöz tartozók sorolódnak ide, amelyekben belül a zsidó(akár félzsidó!) származású (tehát magasabb státuszúnak tekintett, a pl. nemzsidó házastársat is — úgymond — "elzsidósító") tagok vannak többségben. Ehhez értelemszerűen az is odatarozik, hogy a network tagjának az értelmiségi konkurenciaharcokban az antiszemitizmus ellenfeleként kell meghatároznia magát. Az anti-antiszemitizmust identifikációs keretül választók azonban lemondanak a nemzeti beszédmódról, s így az etnikai önmeghatározásról is, ugyanakkor kialakítják a már Bibó által veszélyesnek ítélt felfogást, miszerint az antiszemitizmusellenesség a demokratáság elégséges feltétele. Ezért válik a "zsidó" főnévből melléknévvé, és szinonimmá az "urbánussal", vagy akár a liberálissal, kozmopolitával — az utóbbi kifejezések azonban e hetero-definícióban nem világnézeteket jelölnek, hanem egy érvényesülési lobby kódszavai! E "tyranny of words" alól csak a nemzsidó többségű, de nem is "nemzeti" szabadelvűek vonhatják ki magukat, ha a liberalizmust végre emancipálni képesek a népi-urbánus ellentétől.

Az antiszemitizmus iránti tolerancia (tehát nem maga az antiszemitizmus!), illetve annak hiánya tehát választóvíz a csoportthovatartozás kérdésében, de egyúttal magyarázza azt a vélekedést is, hogy a zsidók domináns pozícióban vannak a társadalomban. Ezt a benyomást erősíti az is, hogy azok a gyökeresen eltérő tapasztalatok, amelyeket zsidók és nemzsidók a II. világháborúról szereztek, státuszkijelző funkciót nyertek egy olyan felülről átpolitizált rendszerben, amelyben a mobilitási esélyeket döntő mértékben határozták meg a politikai attitűdök, a tagadni kívánt múlthoz való viszonyulás. A diktatúrában nevelkedett ember számára máris adódik a következtetés: amit nem lehet bírálni, az van hatalmon! (Nota bene: az antiszemitizmust az összes európai demokráciában is kiveszik a sajtószabadság hatálya alól, ami az antiszemitákat ott is rejtőzködésre, "képes beszédre" kényszeríti — mégsem válik ennyire elterjedtté az értelmezés, mely szerint ez azért van, mert a zsidók magas pozícióban vannak.)

Különös módon, ha — az eddigieknél jóval konkrétabb történeti és szociológiai elemzés segítségével — meg tudjuk világítani azt, hogy a magyar zsidóság körében 1945 után miért zajlott le nagyarányú felfelé mobilitási folyamat, akkor megválaszolhatjuk második alapkérdésünket is. Miért él még ma is százezresre becsült nagyságrendű zsidó származású népesség abban az országban, ahol a Holocaust példátlanul szörnyű gyorsasággal zajlott le? Miért nem alakult ki Magyarországon etnokratikus posztstálinista rendszer, amely "cionista ügynökök!"-et kiáltva, Izraelbe száműzi a zsidókat? (Bulgáriában és az NDK-ban sem volt anticionista kampány, de ott már a kommunisták hatalomra jutásakor is csak igen kevés zsidó élt. A román vezetés pedig azért nem nyúlt ehhez az eszközhöz, mert nem szakította meg a kapcsolatokat Izraellel hanem — "hagyományos antiszemita" hangulatkeltés kíséretében — jó pénzért kiárúsította nekik a román zsidókat.)

Mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, hogy a kádárista vezetés — a "kétfrontos harc" középutas szellemében — 1956-ból kettős tanulságokat vont le.

Először is felismerte, hogy a zsidó jelenlét a politikai vezetésben veszélyt jelent a politikai stabilitásra. Másodsor ugyanakkor az államrezon rangjára emelte az antiszemitizmustól való elhatárolódást is azon az alapon, hogy egy levert nemzeti felkelés után a nacionalizmusnak — így a zsidóellenességnek — tett bármilyen engedmény alááshatja azok hatalmát, akik leverték ezt a felkelést. Ezért az MSZMP-nek — a szintén kevés "kannibalizálható" nemzetiséggel rendelkező, ugyanakkor antiszemita kampányt szervező Gomulka-vezette LEMP-pel szemben — más legitímációs forrás: a fogyasztás felé kellett orientálódnia. Ebben a vonatkozásban az "antiszemita kártya" kijátszásától való tartózkodás egyike lett ama tényezőknél, amelyek kedvező környezetet teremtettek a polgárosodás, a második gazdaság fokozatos kibontakozásához. Egy kampány a "kispolgári" zsidók ellen további lendületet adhatott volna a gazdasági reform elleni támadásnak. Ugyanide, vagyis a piacellenes "hungaro-ceausescuizmus" térnyeréséhez vezethetett volna a vörös posztónak számító zsidó vezetők visszaengedése a politika színpadára. Egyetlen megoldás, tertium datur kínálkozott: a magyar zsidóságot — különösen a kulturális elitbeli reprezentációikat — meg kellett védeni, de egyben el is kellett szeparálni a magyar társadalmi valóságtól, másszóval: privilégiumaik és egyben autonómiahiányuk aranyketrecébe "kellett zámi őket".

Nagy vonalakban így fest az a politikai feltételrendszer, amely a magyar zsidóság mozgásterét az államszocialista rendszerben behatárolta, de egyben sokuk számára nagymértékben megnövelte az elitbe való bejutásuk esélyét is. Mivel az államszocializmus nem kedvezett a versenyhelyzetek kialakulásának, a kulturális tőke értékesülése túlnyomórészt átörökítésen, illetve a rendies presztízsjegyeken (ízlés, kommunikatív kompetencia) alapszik. E reprodukciós folyamatok az elitbe jutásért, illetve az abban maradásért folyó népi-urbánus konkurrenciaharcban a magasabb "von Haus aus" kulturális tőkés zsidóságnak kedveztek. (Egyesek 1956 vagyis a politikai hatalomból való kiszorulásuk után ama kulturális tőkésüket rekonvertálták, amelyet 1945 után politikai tőkésre váltottak be.)

Amíg a polgárosodás főleg a fogyasztói mintaközvetítésben nyilvánult meg, addig — nyugati kapcsolatait, nyelvtudása révén — a kulturális elit zsidó származású frakciója a polgárosodás terén is muntaadónak számított e téren követve a zsidóság 1945 előtti hagyományait. Amióta azonban a polgárosodás a második gazdaságban, a vállalkozások terén is megeredt — amiben a zsidóság alig-alig vesz már részt —, a magyar társadalom legdinamikusabb, legprogresszívabb erejévé immáron a paraszt-polgári, kispolgári jellegű középosztály vált. A Nyugatra való utazás szabaddá válása, a nyugati médiák által propagált fogyasztói minták közvetlenül történő beözönlése óta pedig e felemelkedő középosztálynak már arra a részint automatizált importőri, részint kapuőri szerepkörre sincs szüksége, amelyet a kulturális értékek vesztternizációja terén korábban a zsidóság betöltött. A közvetítői funkció devalválódása meggyengítheti a zsidóság pozícióját, és megnehezítheti, hogy szövetségeseiket találjon a frusztrált bürokraták, a növekvő létbizonytalansággal küzdők antiszemitizmusával szemben. Szociológusként és magát zsidónak valló

magyar állampolgárként csak remélni tudom: a magyar zsidóság legjobbjai kiszabadulnak a népi-urbánus iszapbirkózás fogságából, és a kulturális hiánygazdaságban korábban élvezett pozíciójukat kompetitív előnyökre váltják azáltal, hogy visszaintegrálódnak a polgárosodás folyamatába.